

A KÖVETKEZŐ LAPSZÁM VITAINDÍTÓJA

Toró T. Tibor

Az RMDSZ kormánykoalíciós szerepvállalása: zsákut- ca vagy kiút egy hatékonyabb politikai érdekképviselő felé?*

Az RMDSZ részvételét az 1996. novemberi általános választások eredményeként összeállt új kormánykoalícióban Markó Béla szövetségi elnök nemcsak a '89 utáni posztkommunista korszak, hanem a Trianon utáni háromnegyed évszázad legelőzménytelenebb kisebbségpolitikai – és közvetve nemzetpolitikai – vállalkozásának nevezi.¹ Az alábbi szövegnek nem szándéka ezzel az állítással vitába szállni, habár nem lenne érdektelen megvizsgálni, mennyire tekinthetők a vizsgálódásunk tárgyát képező „vállalkozás” előzményeinek a kisebbségi sorsba taszított erdélyi magyarság érdekképviselőt felvállaló politikai szerveződések (Országos Magyar Párt, Magyar Népi Szövetség stb.) történelmi távlatból jól látható eredménnyel járó próbálkozásai „viszonyt” folytatni a mindenkorin végrehajtó hatalommal.

Tanulmányunk célja áttekinteni a bő egyéves kormányzati részvétel során felhalmozódott tapasztalatot, megragadni a kirajzolódó tendenciákat és úgy mondani – szubjektív – véleményt a „hogyan tovább” módozatairól, hogy az vitára ingerelje a kormányzati munkában aktív szerepet vállaló politikai aktorokat (frontembereket és szakértőket), az önként kiálló vagy a pálya szélére kényszerült „békétleneket” és a pártatlanul néző, esetleg a bíró szerepében tetszelgő elemzőket, társadalomtudósokat egyaránt.

* A tanulmány a *Magyar Kisebbség* c. folyóirat 1998. évi 1. számában jelent meg. (Eredeti oldalszámok: 222–251.)

FIGYELEM! Az elektronikus szöveg idézésekor kérjük tartsa szem előtt, hogy az oldalszámok nem egyeznek meg a nyomtatásban megjelent írás eredeti oldalszámaival.

¹ Elhangzott a szövetségi elnöki beszámolóban az RMDSZ V. Kongresszusán, Marosvásárhelyen, 1997. október 3-án.

I. Előjáték

Az RMDSZ, illetve az erdélyi magyarság jelenlegi politikai mozgásterét meghatározó néhány fontosabb előzmény

1. A román–magyar alapszerződés

Az évek óta húzódó meddő tárgyalások hirtelen fejleményeként 1996. nyarán a Horn-kormány egyezsége jut román partnerével az Alapszerződés² kérdésében, melyet rekord gyorsasággal, 1996. szeptember 16-án alá is írnak Temesváron.³ Az elfogadott dokumentum kellőképpen általános és lényegesebb pontjain elegendően pontatlan megfogalmazású ahhoz, hogy gyakorlatba ültetése és betartása döntően a román partner politikai akaratának függvénye legyen.⁴

Az RMDSZ vezetősége – akikkel a végleges szövegezés előtt már nem konzultáltak a magyar külügy illetékesei, sőt, az addigi határozott RMDSZ-álláspont⁵ ellenére történtek meg a jelentős magyar engedmények – kényszerűen lenyeli a békát.⁶ Az így kialakult helyzet, azon túl, hogy hosszú hónapok munkája bizonyult hiábavalónak,⁷ jelentős presztízsveszteséget jelent az RMDSZ-nek és tovább erősíti a Szövetségen belül a mindenkori román hatalommal való egyezkedés híveinek⁸ pozícióit.

A lábjegyzetbe kényszerített, elhíresült 1201-es ET-ajánlás körüli heves – a parlamenti szószéktől a médián keresztül az utcáig gyűrűző – vita kellőképpen diabolizálta általában az autonómia fogalmát, de különösen az **etnikai alapú te-**

² A témában számos újságcikk, elemzés, tanulmány született. Jelen szöveg keretében főleg terjedelmi okokból nem áll módunkban ezeket összefoglalni sem.

³ A helyszín (forradalmi múltjáért általában szimbólumértékű, de számunkra Tökés László személye révén különleges erkölcsi értéket megtestesítő Temesvár) és az időpont (a javában zajló romániai választási kampány) a magyar kormány teljes cinizmusát és/vagy érzéketlenségét jelzi.

⁴ Hogy mennyire állt szándékában az akkori (Iliescu-féle) hatalomnak megvalósítani az Alapszerződés kevés konkrétumát is, azt meggyőzően illusztrálja Adrian Năstase ex-házelnök 1997. augusztus végi szereplése a közszolgálati RTV-ben. A PDSR egyik legbefolyásosabb vezetője, az ET Parlamenti Közgyűlésének tagja, teljes joggal vethette Tokay György kisebbségi miniszter szemére a kormány pártja által „kisebbség- és magyarbarát” címkével ellátott intézkedéseit, arra hivatkozva, hogy azok tételesen és kötelező érvénnyel nincsenek benne sem az Alapszerződésben, sem egyéb, Románia által aláírt nemzetközi dokumentumban.

⁵ Lásd az SZKT 1996. januári állásfoglalását.

⁶ Az SZKT e célból összehívott 1996. augusztusi rendkívüli ülésén elfogadott meglehetősen „puha” állásfoglalásában – a tehetetlenségből és eszköztelenségből fakadó beletörődésen túl – láthatóan már a választások előtti reálpolitika is benne van.

⁷ Az RMDSZ illetékesei szívósan próbálták jobb belátásra bírni a tárgyalófeleket, szakértői egyeztetések, hivatalos és informális találkozások tucatjain próbálták az RMDSZ-álláspont elemeit az Alapszerződés szövegébe bevinni.

⁸ A sajtó és az elemzők nagy része – meggyőződése vagy egyéb érdekei függvényében – ezt a tábort illeti az alábbi jelzőkkel: „reálpolitikus”, „mérésékelt”, „helyzetben gondolkodó”, „tájba simuló”, „labanc” stb.

rületi autonómiát,⁹ melytől azóta RMDSZ-vezetők – Markó Bélától a területi elnökökig – nyilatkozataikban kötelező módon határolódnak el.

2. Az RMDSZ államelnökjelöltet állít

A saját államelnökjelölt állításának gondolata már az 1992-es választások előtt felmerült,¹⁰ de az RMDSZ-elit komolyan csak 1996 nyarán kezd foglalkozni vele. Ekkor viszont szerteágazó politikai vita¹¹ kerekedik, mely az SZKT mikrofonjától átgyűrűzik a sajtóba és onnan leszivárog a közvélemény mélyebb rétegeibe is.

A „neptunos” **Frunda György szenátor** személye¹² erősen polarizálja az erdélyi magyar politikai elitet, annak ellenére, hogy az SZKT – reális alternatíva hiányában¹³ – nagy többséggel választotta jelöltnek.¹⁴

Frunda – különben sikeres – kampánya során az RMDSZ autonómiaprogramja több jelentős hangsúlyáthelyezést szenved. Az autonómia fogalma teljesen háttérbe szorul, retorikai szinten az általános problémák reformját, az élet-színvonalat stb. érintő elemek kerülnek előtérbe. Frunda a román sajtó és közvélemény kedvence lesz és ez – figyelem, fontos sajátossága viszonyainknak!¹⁵ – jelentősen visszahat az erdélyi magyar közvéleményre is.

⁹ Ilyen szóösszetételben ez nem is szerepel az RMDSZ programjában, de nemigen lehet meggyőzően elmagyarázni, hogy a tömbmagyarság területi autonómiájának egyáltalán nincs etnikai jellege. Lásd erről Székely István *Gondolatok a területi autonómiáról* címmel az RMSZ 1995. június 14-i számában közölt írását.

¹⁰ Borbély Imre, az Országos Elnökség politikai ügyekkel megbízott tagja javasolta, de az ötlet annyira merész volt, hogy igazából vitára sem került.

¹¹ Erről lásd Székely István kitűnő döntés-előkészítő jegyzetét, melyet az Ügyvezető Elnökség nevében terjesztett a döntést meghozni hivatott SZKT elé (RMDSZ-archívum, 1996. június).

¹² „Neptun” (1993 nyarán-őszelején) az RMDSZ eddigi legsúlyosabb belső válsága volt, a törvonal, melyet felszínre hozott – a „helyzetteremtők” és „helyzetben gondolkodók” között – mindeddig a legmarkánsabb az erdélyi politikai elitet megosztó ellentétnek bizonyult. A főszereplők Borbély László, Frunda György, Tokay György, de érintett az ügyben az egész folyamat jelentőségével tisztában levő és elindításánál bábáskodó, időközben azonban az elnökségtől és egyéb politikai tisztségeitől megváló Domokos Géza és utódja az elnöki székben, a határozott fellépést a kellő időben elmulasztó Markó Béla is. Itt jegyezzük meg, hogy a továbbiakban a „neptunos” jelzót nem minősítésként, hanem ténymegállapításként, a Neptun-folyamatban való szerepvállalás tényének rögzítéseként használjuk; a minősítést végezzé el az olvasó a Neptun-jelenséghez való hozzáállása szerint.

¹³ Javaslatok születtek Tökés László tiszteletbeli elnök, Markó Béla szövetségi elnök, illetve Borbély Imre jelöléséről, de egyikük sem vállalta, végül az utóbbi javaslatára a jelölt-jelöltek listájára Frunda mellé Smaranda Enache polgárjogi harcos neve is felkerült. A Pro Európa Liga magyar körökben is közmegebecsülésnek örvendő vezetője, nem lévén jelen az ülésen, később megkérdőjelezte jelölésének jogosultságát.

¹⁴ Az elsőprő – kétharmados – többség egyik oka az, hogy a név szerinti szavazás során az SZKT tagjai – többségük érintett a parlamenti listák összeállításánál – közül kevesen mertek a sikeres és befolyásos szenátorral szembehelyezkedni.

¹⁵ Az erdélyi magyarság jelentős része – főleg a szórványvidékeken – nagyobb mértékben fogyasztja a román média termékeit, mint a magyart. Az ok: az éles verseny miatt a román sajtó jobban informált, profibb, felszereltebb, motiváltabb, mint a többnyire monopolhelyzetben levő, MTI-híreken elkényelmesedett, kis stábbal és folyamatos anyagi gondokkal küszködő hazai magyar sajtó.

A Frunda-program fontos pillére az RMDSZ kormányra kerülésének lehetősége.¹⁶ Igaz, a Frunda körüli belső hatalmi centrum – a már említett „neptunosok”, valamint az Iliescu-nómenklatúrával közös gazdasági érdekek által összefűzött néhány RMDSZ-potentát (pl. Verestóy Attila) – minden eshetőségre számítva a PDSR-vel való koalíciónak is egyengette az útját és erre készítette fel a politikai elit tudatát.¹⁷ Nem bizonyított valamely titkos egyezség létrejötte ebben az ügyben, de apró jelek és elszólások valószínűsítik azt.¹⁸

Fontos szempont, hogy a választási kampány által megkövetelt és a belső ellenzék által többnyire be is tartott moratórium fedezékében a figyelem középpontjában álló Frunda és stábja nyugodtan folytathatja Neptun és a „neptunosok” politikai rehabilitációját, melynek meg is mutatkozik az eredménye.

Nem tagadható azonban, hogy – a Szövetségen belüli érzékeny erőegyensúly felborulásán túl – az önálló államelnökjelölt-állítás jelentős politikai döntésnek bizonyult, hiszen:

- bizonyos szempontból megnövelte az RMDSZ belpolitikai mozgásterét;
- árnyalta a román közvélemény nagy részében a magyarokról kialakult képet; és nem utolsósorban
- előkészítette a talajt a két forduló közötti, majd a választások utáni sikeres koalíciós tárgyalásoknak.

3. Az autonómiaprogram megtorpanása

Említettük, hogy az egész RMDSZ-program lényegét jelentő, a belső önrendelkezés elvén alapuló különböző – személyi elvű, sajátos státusú helyi-közigazgatási, valamint területi – autonómiaformák¹⁹ megvalósításának problematikája a helyhatósági és parlamenti választások által uralt 1996-os esztendő során szinte teljes egészében lekerült az RMDSZ hivatalos fórumainak napirendjéről. Ha ez taktikai-retorikai megfontolásokból igazolható és racionális, az már viszont sokatmondó jel és a fősodor mélyében lényegi változásokat sejtet, hogy az autonómiastátutumok műhelymunkája is lelassult – az illetékes jogász-szakértő-politikusok elfoglaltsága vagy érdektelensége (ellenérdekeltsége?) miatt –, majd teljesen megállt, lekerülve ezáltal a „reálpolitikus” RMDSZ-elit prioritáslistájáról. Ezután már csak Tőkés László tiszteletbeli elnök rendszeres állásfoglalásaiban, illetve a „magányos farkasok” (a maga útját következetesen járó Csapó Jó-

¹⁶ Ez a lehetőség mint stratégiai célkitűzés Takács Csaba ügyvezető elnök javaslatára az SZKT már említett 1996. januári állásfoglalásában fogalmazódik meg először, de kevesen figyelnek rá, még az állandó készenlétben álló román média sem „szúrja ki” mint merényletkísérletet a román államiség ellen. A Frunda-kampány érdeme, hogy ezt elfogadtatja elsősorban a magyar közvéleménnyel.

¹⁷ Az említett januári SZKT-állásfoglalás csak az ún. szélsőséges pártokkal zárja ki az együttműködés lehetőségét, az Iliescu-féle PDSR-vel nem.

¹⁸ Egyes források szerint Verestóy Attila alól a miniszteri bársonyszéket éppen erre hivatkozva húzta ki vétőjával („talán egy, a PDSR által vezetett kormányban” – hangzott el a koalíciós tárgyalások során) a győztes Demokrata Konvenció vezető pártja, a PNRC a koalíciós tárgyalások során.

¹⁹ Az RMDSZ Programja, III. Kongresszus, Brassó, 1993. január.

zsef vagy Borbély Imre), valamint a gyakorlati politizálás perifériájára szorított egyes platformok (Erdélyi Magyar Kezdeményezés, Reform Tömörülés) foglalatosságai között szerepel.

4. 1996 novembere: a demokratikus ellenzék választási győzelme

Mint ismeretes, az 1996-os parlamenti választások átrajzolják a román politikai erőviszonyokat. Az elnökválasztás két fordulója között az addigi két ellenzéki párttömörülés, a Román Demokrata Konvenció (CDR)²⁰ és Szociáldemokrata Unió (USD)²¹ egyezséget kötnek Emil Constantinescu CDR-elnökjelölt támogatására, és ez a sikeres egyezség²² az alapja a későbbi koalíciós megállapodásnak. Habár a CDR–USD együttes mindkét házban abszolút többséget szerez,²³ mégis jónak látják a koalíciós tárgyalásokba bevonni az RMDSZ-t is. Ennek fontosabb okai az alábbiakban keresendők:

- Constantinescu megválasztásához szükség volt az első fordulóban jelentős többségben²⁴ Frundára szavazó magyarok voksára;
- a kormánykoalíciós parlamenti többség igen törekeny lenne az RMDSZ nélkül, más koalíciós partner a 3%-os küszöböt átlépő pártok között nemigen akadt;²⁵
- Románia megtépzott külpolitikai image-ének rehabilitálásához, sajátosan a NATO-integrációs kampányhoz szükséges általában a kisebbségi, de főként

²⁰ A CDR legfontosabb alkotóelemei kb. 2/3–1/3 arányban a két „történelmi” párt, a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt (PNRCD) és a Nemzeti Liberális Párt (PNL), de tagja még néhány kisebb párt és civil szervezet is; ez a sajátos összetétel később komoly politikai bonyodalmakhoz vezet, mert a koalíciót uraló Parasztpárt igyekszik megszabadulni az alapvetően morális és nem politikai fogalmakban gondolkodó „civillektől”, akik viszont ezt az elvek és értékek feladásaként élik meg.

²¹ Az USD domináns eleme az ex-miniszterelnök Petre Roman által vezetett Demokrata Párt (PD), amely a választások előtt érdekházasságot kötött a különben jelentéktelen támogatottságú Román Szociáldemokrata Párttal (PSDR); ez utóbbi hozományként Szocialista Internacionálébeli tagságát kínálta a PD szavazóbázisa és tagadhatatlan szakértelme ellenében.

²² Petre Roman Constantinescu elnökké választásához nyújtott támogatásáért a Szenátus elnöki székét kérte és kapta.

²³ A megszerzett mandátumok eloszlása: a 341 tagú Képviselőházban: CDR – 122, USD – 53, a 145 tagú Szenátusban: CDR – 53, USD – 23; együtt a mandátumok 52%-át nyerik el, míg az RMDSZ az össz-szavazatok kb. 7%-ával az alsóházban 25, a felsőházban pedig 11 mandátumot szerez.

²⁴ Frunda szavazatainak aránya kevesebb, mint az RMDSZ listáira leadott voksok aránya. Ennek magyarázata egyrészt az, hogy a „hasznos szavazat” elve kényszerének engedve, az erdélyi magyar választópolgárok valószínűleg jelentős hányada eleve az Iliescu ellen reális eséllyel fellépő ellenzéki jelöltre adta voksát, másrészt nem elhanyagolható az RMDSZ-jelölt személyét az említett „Neptun”-ügy miatt elutasító – főleg értelmiségi körökből származó – magyar szavazatok száma sem.

²⁵ Mindhárom jelenleg ellenzéki párt – PDSR, Román Nemzeti Egységpárt (PUNR), Nagy-Románia Párt (PRM) – tagja volt a régi kriptokommunista kormánykoalíciónak, a „vörös kvadriennálénak”, melynek a leváltására szövetkezett a demokratikus ellenzék a választások előtt. A negyedik tettestárs, a legvörösebb, a Szocialista Munkapárt (PSM) nem lépte át a 3%-os küszöböt.

a magyar kérdés demokratikus kezelésének kísérlete; mindenképpen az előző kormánynál többet kellett teljesíteni.

Az RMDSZ választási eredménye²⁶ a vékonyra sikerült helyhatósági választások tükrében mindenképpen jónak mondható, különösen ha a szavazatok abszolút számát²⁷ tekintjük. Hogy ebben milyen szerepe volt a választási program minőségének, a jelöltek személyének, a kampány hatékonyságának, a saját államelnökjelölt állításának vagy a magyar választópolgárok fegyelmezetttségének, az külön elemzés tárgya lehetne és túllépi jelen tanulmány mind terjedelmi, mind tartalmi kereteit.

II. Kormány(rendszer?)váltás

Mielőtt az RMDSZ kormány szereplését vizsgálnánk, szükséges az új román hatalom alapvető intézményeinek vázlatos áttekintése, azoknak a jellegzetességeknek a kiemelésével, melyek elemzésünk szempontjából relevánsak.

1. Új helyzet: a koalícióalakítás nehézségei

Az egykori – demokratikusnak tartott – ellenzék a hatalom gyakorlásához szükséges parlamenti többséget csak koalíció kialakításával érthette el. Az aritmetikailag egyszerűnek tűnő problémát több tényező is bonyolította:

- Romániában a koalíciós gyakorlatnak nemigen vannak történelmi előzményei a sokak által a hazai demokrácia etalonjának számító két világháború közötti korszakból.²⁸ Az előző, Văcăroiu-féle kormány pedig inkább egy koalíció karikatúrájának tekinthető, hiszen a hatalmat egyedül a PDSR gyakorolta.
- A program- és érdekegyeztetés nehézségét fokozza, hogy itt tulajdonképpen koalíciók koalíciójáról van szó, hiszen mindhárom partner strukturálisan heterogén, nem is beszélve a pártokon belüli különböző, jól behatárolható frakciókról (érdekcsoportokról). Látszólag paradox módon az ernyőszerkezet felépítésű RMDSZ mutatkozott a legegységesebbnek, ennek azonban belső okai vannak, melyekre még visszatérünk.
- A koalíció két legerősebb pártja, a kereszténydemokrata – EUCD-tag – PNRC és a magát szociáldemokratának definiáló PD között még a közelmúltban is összebékíthetetlen ellentétek feszültek. Túl az ideológiai összeférhetetlenségen – normális demokráciákban általában ez a két irányzat a hatalom–ellenzék duál két ellentétes végén van –, a generációs konfliktusok, a pártelitrek rekrutációs bázisainak és politikai stílusának különbségei, a kommunista múlt értékelésének különbözősége, a két párt frontembereinek személyes konfliktusai – túl sok maradandó sebet ejtettek egymáson az elmúlt

²⁶ A Képviselőházban a szavazatok 6,6%-ával 25, a Szenátusban 6,8%-kal 11 mandátumot szerez.

²⁷ A Képviselőházban 812 628, a Szenátusban 837 200 érvényes szavazat.

²⁸ Lásd erről M. Shafir tanulmányát (Sfera politiciii 55/1997. 6.).

években –, ezek mind a koalíciós megegyezést nehezítő tényezőknek bizonyultak.

- Az RMDSZ koalíciós bevonása mellett szóló reálpolitikus észérvekről már szóltunk, de ez a nemzeti kérdésben indoktrinált román társadalom számára igen „meredek” huszárvágás sem könnyítette meg a koalíciós tárgyalásokat.

Tény, hogy a koalíciós egyezség igen nehezen, hosszú hetekig tartó, fárasztó tárgyalások után született meg, alaposan próbára téve a változásra szavazó polgárok – a társadalom többsége – türelmét, akik nem lévén hozzászokva az ilyen jellegű, a tárgyalófelek fegyelmetlensége és a sajtó természetes kíváncsisága miatt szinte a nyilvánosság előtt zajló alkudozásokhoz, a tisztségek leosztásának bonyolult algoritmusához, idegenkedve, felemás érzésekkel küszködve figyelte az elhúzódozó folyamatot. Ebből a szempontból az indulás nem volt túl szerencsés.

De ezen túl, az új hatalom óriási erkölcsi tőkével – megelőlegezett bizalommal –, ugyanakkor ehhez mért társadalmi elvárásokkal szembesülve láthatott neki a feladatnak: befejezni a 89 decemberében éppen csak hogy elkezdett **rendszer váltást**, azaz megszilárdítani a formájában többnyire létező, csak eddig valós tartalommal ki nem töltött demokratikus intézményrendszert, az országot az euroatlanti integráció útjára terelni és nem utolsósorban végrehajtani az előző hatalom által többszörösen elodázott gazdasági reformot.

Most már tudjuk, hogy a kezdeti tőkével az új hatalom politikai elitje nem sáfárkodott jól, de erről majd később.

2. Az új hatalom alapvető intézményei

A továbbiakban a sajátos román politikai életben betöltött súlyuk és jelentőségük sorrendjében vázlatosan bemutatjuk az új hatalom néhány – vizsgálódásaink szempontjából fontos – elemét.

2.1. Az államelnöki intézmény²⁹ megújulása

Jelenleg a legnépszerűbb politikus³⁰ Emil Constantinescu elnök, hatalma konszolidálódott, és egyre erősödik, ami a román „félprezidenciális” állambe rendezkedésen és a karizmatikus vezetőhöz szokott, azt igénylő román társadalom „eredetiségén”³¹ túl az Iliescu és köre által kiépített és sajátos tartalommal feltöltött rendszer túlzott, az alkotmányos előírásokat sokszor meghaladó hatalomkoncentrációjának is köszönhető. Az új elnök fokozatosan fedezi fel a pozíciójából származó formális és informális hatásköröket, és egyre inkább él is ve-

²⁹ Az államelnöki intézmény megújulását elemzi R. Dobrescu *A Cotroceni-akció* című tanulmányában (Sfera politică 48/1997. 5.).

³⁰ Minden eddigi közvélemény-kutatás szerint toronymagasan vezet a népszerűségi listákat.

³¹ Az „eredeti demokrácia” szóösszetétel I. Iliescu volt államelnök találmánya, erről részletesen lásd a Magyar Kisebbség 1996/1–2-es számában megjelent vitaindító tanulmányt (Toró T. Tibor: „Eredeti” demokrácia vagy „liberalizált” diktatúra – a román politikai rendszer elemzése), valamint az 1996/3-as lapszám Fórum rovatában megjelent reagálásokat.

lük. Említésre méltó különlegesen aktív, az alkotmányos kereteket maximálisan kitöltő külpolitikai szerepvállalása.

Constantinescu a megfelelő karizmával, balkáni fortélyokkal és demagógiával felvértezett, de alapjában véve európai beállítottságú politikus. A román nemzeti érdekeket a retorika és a politikai gyakorlat szintjén egyaránt határozottan képviseli, és mindaddig igen csekély jelét mutatta annak, hogy a megválasztását döntő módon befolyásoló magyar szavazatokért lényegi gesztusokat tegyen az erdélyi magyar nemzeti közösség felé.

Hatalma tovább erősödik, ahogyan emberei ellenőrzésük alá vonják az erőszakszervezetek – hadsereg, rendőrség, csendőrség, Román Hírszerző Szolgálat (SRI), Külügyi Hírszerző Szolgálat (SIE), a kormányőrség (SPP), illetve a román belbiztonsági rendszerre jellemző egyéb titkosszolgálatok – mélyebb rétegeit is.

2.2. A kormány és programja

Heterogén csapat, mint minden koalíciós kormány, az átlagnál több elvi és személyi konfliktussal. Meghatározó egyénisége Viktor Ciorbea miniszterelnök. A kormány élére nem a parasztpárton belüli – a miniszterelnöki székért ádáz csatát vívó – frakciók valamelyikének a győzelme eredményeképpen került, hanem egyféle kompromisszumos megoldásként, az államelnök javaslatára és nyomására. Ereje – munkabírásán, nyitott szellemiségén, elhivatottságán túl – éppen ebben rejlik, de paradox módon sérülékenysége is, hiszen a párton belül nincs komoly, az ellenzékben vívott csatákban ötvöződött politikai támogatottsága.³²

Számunkra fontos, hogy nemzeti elkötelezettségének bizonyítására nincs szüksége demagóg frázisokra, ugyanakkor a „magyar kérdés” iránt sokkal nyitottabb, mint az államelnök. Nem rajta múltott, hogy az RMDSZ programjából csak igen kevés került át a kormányprogramba és annak is csak töredékét sikerült gyakorlatba ültetni. Inkább azt állíthatjuk, hogy ebben a kevésben meghatározó szerepe volt.

A miniszterelnök személyénél azért időztünk ennyit, mert a későbbi koalíciós válság egyik fontos alanya – ürügye – lett, és ez kihatással lehet az RMDSZ további kormányzati szerepére is.

Nem célunk jelen írásban a kormány működése első évének mérlegét megvonni, álljon itt csupán néhány általános érvényű megállapítás:

- A kormány fontos döntéseit általában sok bizonytalanság – tévovázás vagy kapkodás – kíséri.
- Az 1997 februárjában meghirdetett sokterapiás reform a nagy nekibuzdulás után a nyár elejére kifulladt és azóta is helyben topog; a gazdaság átszervezését célzó radikális reformtörvények vagy -rendeletek továbbra is váratnak

³² Nem tartozik a pártot újraalapító „atyák” közé, sem ezek holdudvarába. Szakszervezeti vezéreként jelenik meg a közélet porondján. Ismertté akkor válik, amikor a CDR színeiben megnyeri a helyhatósági választásokat és Bukarest főpolgármestere lesz. Móc származása, eminens diák híre csak tovább erősíti a róla kialakult képet: becsületes, kitartó, önmagát nem kímélő, a törvény-előkészítésben nagy szakértelemmel felvértezett vezető.

magukra, a meghozott intézkedések nagy része a Nemzetközi Valutaalap közvetlen nyomására született meg,³³ a gazdasági-politikai elemzők szerint az 1997-es esztendő az elszalasztott lehetőségek, a reform ismételt elodázásának éve³⁴ volt.

- A prioritások helytelen megállapítása: a kormányzás első 200 napját – amikor egy kormány a népszerűtlen belpolitikai intézkedéseket aránylag „büntetlenül” hozhatja meg – a Ciorbea-kormány, konszenzusban a koalíció Politikai Egyeztető Tanácsával és az elnökkel, a külpolitika – a NATO-integráció – szolgálatába állította, elodázva a sokkterápia kényes intézkedéseit Madrid utánra; az ország javuló nemzetközi image-ének oltárán – „Románia a társadalmi-politikai stabilitás szigete a Balkánon!” – feláldozták a reformot, és a prioritások így módon történő megállapítása még sokba fog kerülni az elkövetkezendő kormányoknak is.
- Fontos szempont, hogy a reformokat szabályozó határozatok nagy részét a kormány azonnal életbe lépő, törvényerővel bíró sürgősségi kormányrendeletek³⁵ formájában hozta meg, a parlament megkerülésével. Ennek oka elsősorban az időtényező: minden elvesztegetett nap súlyos összegekbe kerül a költségvetésnek, de az is bizonyos, hogy a kormány nem ellenőrzi teljes egészében saját parlamenti többségét, sok az egyénieskedő, félreszavazó kormánypárti képviselő, és ezért egyes kérdésekben így odázza el – mert elkerülni nem tudja – a hosszadalmas és bizonytalan kimenetelű parlamenti vitákat, a működő gyakorlat nyomását használva fel.
- A kormány – de általában az új hatalmi elit – egyik legdrágábban megfizetett mulasztása – gyengesége vagy hibás helyzetfelmérése? – a központi adminisztrációs bürokrácia személyi és strukturális reformjának elodázása; az új nomenklátúra, vezetési tapasztalat és a választási kampányban oly sokat hangoztatott szakértői humán erőforrás – a 15 000 szakember – hiányában kénytelen volt egészséget kötni az állami adminisztrációt működtető, bármilyen – pozícióját, kiváltságait veszélyeztető – reform kerékkötőjének számító bürokratahaddal. Találón nevezte ezt a paktumot Stelian Tănase „halálos ölelésnek”,³⁶ melynek fogságában vergődik jelenleg a kormányzásra ítéltett politikai elit. Ez a végrehajtó hatalom útvesztőjében otthonosan mozgó társadalmi csoport – a bürokrácia – és ennek egy sajátos metamorfózison átmenet, befolyását, összeharácsolt tokéjét a gazdaság magánszektorába átmenő része – egyféle „álburzsoázia”³⁷ – igen jó egyetértésben közös érdekeit

³³ Az IMF és a Világbank megbízottainak romániai látogatásai a sajtó kitüntetett figyelmét élvezik. A tárgyalásokról beszámoló írások nem növelik a kormány népszerűségi indexét.

³⁴ Részletesebb elemzését lásd S. Tănase (*Az idő és a hatalom*. Sfera politiciii 54/1997. 2.) vagy G. Ivan (*A családottság radiográfiája*. Sfera politiciii 55/1997. 28.) tanulmányaiban.

³⁵ Lásd erről E. Boc tanulmányát (*A Ciorbea-kormány rendeletei*. Sfera politiciii 51/1997. 14.).

³⁶ Lásd S. Tănase: *A halálos ölelés*. Sfera politiciii 55/1997. 2.

³⁷ Ugyanott. Találón nevezte S. Tănase ezt a posztkommunista átmeneti társadalmak sajátos csoportját álburzsoáziának, hiszen a klasszikus nyugati polgárságtól eltérően, melyet az államhatalomtól való függetlenség és a civil társadalomba való beágyazódás jellemez, ezeknek gazdasági

kegyetlenül érvényesítve gyűri maga alá a reformot, pontosabban az annak nevezett intézkedéseket, szigorú ellenőrzés alatt tartva a jogalkotási és adminisztratív kezdeményezések folyamatait.

2.3. *A súlyát veszített parlament*

Románia politikai berendezkedése a francia modell szerint kiépített félprezidenciális jellegű, ebben a törvényhozó testület szerepe a meghatározó a hatalom többi pillérével szemben. Ennek ellenére a Román Parlament két háza szinte meglepő tehetetlenséggel tűrte, hogy a végrehajtó intézmények (elnök, kormány) több ízben is maga alá gyűrje elnöki kezdeményezések és sürgősségi kormányrendeletek tömkelegével.

Megállapítható, hogy összes funkciói közül a parlament a legjobban a politikai vitafórum funkciójának tett eleget. Nem túl biztató számunkra a politikai élet szemléletváltozása szempontjából, hogy a magyarkérdés – és nem csak az ellenzék jóvoltából – legalább annyit szerepelt napirenden, mint az Iliescu-rendszer parlamenti ciklusai alatt.

A koalíciós válság alakulásának jelenlegi állása szerint³⁸ a parlament, a parlamenti frakciók és a parlamenti szaktanácsok szerepének a felértékelése várható.

Itt kell jeleznünk, hogy a parlamenti ellenzék, a vörös kvadriennálé túlélő tagjai komoly identitás- és szerepzavarokkal küzdenek, nehezen szoknak bele az ellenzéki státussal járó szerepkörbe.³⁹ Belső válságok tizedelik soraikat, osztódások gyengítik parlamenti pozícióikat.⁴⁰ Az egyetlen ellenzéki párt, amelyik gyorsan visszatalált régi énjéhez, retorikájához és politikai gyakorlatához, az a Vadim Tudor vezette szélsőjobboldali Nagy-Románia Párt (PRM).⁴¹

2.4. *Erőszakszervezetek, titkosszolgálatok*

Mint említettük, ezeknek élén megtörtént a váltás, de a mélyebb (vertikális) és a szélesebb körű területi (horizontális) változ(tat)ások igen lassan haladnak. Ezt jelzi a feltűnően sok baki is. Sokan a NATO-kampány kudarcának okát is a titkosszolgálatok és a hadsereg elégtelen mértékű deszovjetizálásában látják. Úgy tűnik azonban, hogy az elnök lassan, de biztosan maga alá gyűri ezen – a hatalomgyakorlás szempontjából kulcsfontosságú – intézményeket.

– és politikai – hatalma éppen az állami bürokráciával közösen használt kapcsolatrendszer kama-
toztatásából táplálkozik.

³⁸ A PD-s miniszterek és államtitkárok 1998. február eleji kiválásával a kormányból tulajdon-
képpen kisebbségi kormányzásról beszélhetünk

³⁹ Lásd S. Ionițának a romániai pártrendszert elemző tanulmányát (Sfera politiciii 52/1997. 32.), továbbá Rodica Chelan (Sfera politiciii 48/1997. 25.), C. Hera (Sfera politiciii 46/1997. 46.) és A. Gurău (Sfera politiciii 49/1997. 36.) írásait.

⁴⁰ A leglátványosabb eddig a PDSR-ból kiszakadt, meghatározhatatlan ideológiájú Meleşcanu–Boda–Cosea szárny, amely Szövetség Romániáért (ApR) néven új pártot alapított és a népszerűségi listákon közel 10%-kal a PD elé került; inkább pittoreszk a PUNR kettészakadása és a hírhedt kolozsvári polgármester, Funar kiszorítása, habár ez a PUNR markáns arculatának elhalványodásához és a párt elsúlytalanodásához is vezethet.

⁴¹ A felmérések C.V. Tudor és pártja népszerűségének folyamatos emelkedését mutatják, a lakosság elégedetlenségének növekedésével egyenes arányban.

3. Külügyek

Említettük, hogy az 1997-es esztendőben a főszerepet a külpolitika játszotta. A külpolitika legfontosabb szereplői – egyrészt az elnök, másrészt a külügyminiszter, Adrian Severin⁴² és a Szenátus elnöke, Petre Roman PD-elnök – között léteznek nézetkülönbségek és súrlódások, de az alapvető külpolitikai irányvonal egységesnek tűnik: **elszánt NATO- és EU-elkötelezettség**. Ebben különbözik a hagyományos eddigi – mindenkori – román külpolitikai vonalvezetéstől, melyre a Kelet és Nyugat közötti állandó sikeres egyensúlyozás, a hintapolitika, a balkanizmus és a bizantinizmus volt a jellemző. Hogy ez csak látszat, vagy valóban mélyreható stratégiai változás állt be a román külpolitikában, az nem állapítható meg teljes bizonyossággal.

A NATO-félsikert és az EU-kudarcot sikerült nagyobb belpolitikai válság nélkül átvészelni, sőt felülkerekedni rajta. Severin ezt még túlélte, pedig egyes elemzők⁴³ nagymértékben a helytelen külpolitikai taktika megválasztásának a rovására írták a várt eredmény elmaradását. A román–magyar államközi kapcsolatok felélénkülése – a stratégiai partnerség ötlete – kétségtelen, hogy első sorban az o érdeme.

Említésre méltó az ukrán–román alapszerződés ugyanolyan huszáros megkötése, mint esetünkben a magyar–román dokumentumé, csak a szerepek cserélődtek fel: ahogyan a vélt vagy valós nyugati elvárásoknak megfelelni igyekvő Horn–Kovács csapat lelkiismeret-furdalás nélkül adta fel – az RMDSZ-szel egyeztetett – követeléseinek jó részét a NATO-integrációs esélytelenségének tudatában levő Iliescu–Meleşcanu diplomáciával szemben, ugyanolyan megfontolásból engedett a 48-ból – a román nemzeti érzékenységet érintő, szimbolikus jelentőséggel bíró területi kérdésekben, valamint az ukrainai román kisebbség jogainak ügyében – Severin is a NATO által elismert különleges státusának – a volt szovjet atomarzenál – biztonsága védelmében nyugodt ukrán külüggyel szemben. A félreértések elkerülése végett itt kell megjegyezni, hogy míg a magyar állampolitika a rendszerváltás utáni években sem fogalmazott meg – még burkolt vagy áttételes formában sem – semmilyen területi igényt, addig a román nemzetállami vonalvezetésnek mindvégig voltak többé-kevésbé nyílt irredenta leágazásai (Besszarábia, Észak-Bukovina, Kígyók Szigete stb.), tehát mint minden hasonlat, ez is igencsak sántít.⁴⁴

Severin a fentebb jelzett NATO- és EU-megfontolásokból az RMDSZ egyik fontos szövetségese lehetett volna programpontjai megvalósításában. Nyilvános szereplései, tárgyalásai azt mutatták, hogy a magyar–román kapcsolatokban nem fél a tabu témáktól,⁴⁵ mint koalíciós társai, és előítéletei sem annyira be-

⁴² Severin nyilatkozatai és a külügyeket irányító vonalvezetése alapján a leginkább EU-barát román politikusként tekinthető. Pártja, a PD, kevésbé az általa vallott értékek, mint inkább érdekei alapján a leginkább nyugat- és „multi”-orientált politikai formáció, tulajdonképpen az SZDSZ román megfelelője.

⁴³ Valentin Stan több tanulmányában bírálja Severin külpolitikai vonalvezetését (Sfera politică 48/1997. 19.; 49/1997. 9.; 50/1997. 17.; 55/1997. 24.).

⁴⁴ Érdemes és tanulságos lenne külön komparatív tanulmányban megvizsgálni a két alapszerződést, valamint az azt követő parlamenti és társadalmi vitát.

⁴⁵ Severin volt az 1201-es ET-ajánlás egyetlen román védelmezője.

gyökerezettek. Leváltása – az általa kirobbantott titkosszolgálati botrány miatt vagy ürügyén (?) – és helyébe a PD javaslatára a román értelmiségi elit egyik markáns képviselője, Andrei Pleșu kinevezése nem változtatta meg a román külpolitika alapvető irányultságát. Hogy a Ceaușescu-korszak neves ellenzéki filozófusa, Andrei Pleșu hogyan áll majd helyt a karrierdiplomata világában, azt a jövő dönti el. Talán a nagypolitika céljait szolgáló, sokszor a cinizmus határát súroló „reáldiplomácia” terén éppen a *Minima moralia*⁴⁶ szerzőjére van szükség a nagy áttörést véghezvinni.

4. Kisebbségpolitika – a „magyarkérdés”

Sajátos módon a kisebbségi – főleg a magyar – kérdés megoldására tett erőfeszítések a román külpolitika egyik legfontosabb sikertörténete. Egyik kormánypárti politikus sem hagyja ki nyilvános szerepléseinek repertoárjából a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezését megoldó „román modell” bemutatását, melynek csodájára járnak hetedhét országból.

Tény, hogy a „magyarkérdés” rendezése – melynek alfája és ómegája az RMDSZ beemelése a végrehajtó hatalomba – egyik legjobban működő propagandaeszköznek bizonyult és ebben az RMDSZ-csúcsvezetés maximálisan partner volt. Románia nemzetközi arculatának átrajzolásában jelentős szerepet vállalt a Tokay György tárca nélküli miniszter által vezetett Nemzeti Kisebbségvédelmi Hivatal.

Hogy a „román modell” valóságtartalma mennyi, azt a következő fejezetben részletesebben érintjük.

III. Az RMDSZ a kormányban

1. Az RMDSZ belépése a kormánykoalícióba: a döntés

Az RMDSZ kormányba lépése mellett jelentős érvek sorakoztathatók fel. Íme néhány a fontosabbakból:

- Az ellenzékben eltöltött „hét szűk esztendő” belpolitikai-parlamentari csatározásainak eredménytelensége.
- Kitérés kísérlet a kisebbségi „gettóból”, az erdélyi magyarság kisebbségkomplexusának kezelése.
- Az új hatalom már említett „törékeny” parlamenti többsége mint állandó instabilitási tényező, amely a szélsőséges pártok mozgásterét növeli, a miénket pedig csökkenti.
- Ellenzékben a „vörös kvadriennálé” pártjaival kerültünk volna úgymond közös bárkába, és ez tovább erősítette volna a román közvéleményben amúgy is dogmává merevedett álláspontot, hogy az RMDSZ a román szélsőnationalista politikai erők magyar megfelelője.⁴⁷

⁴⁶ Pleșu filozófiai főműve.

⁴⁷ Ez a téves nézet szelídített formában még a magyar kérdésben jóakarátú vagy legalábbis közömbös politikai elemzők és újságírók szövegeiben is megjelenik: esetükben a román szélsőségesek magyar megfelelője az RMDSZ Tőkés László vezette, ún. radikális szárnya.

- A kormányzati szerep kínálta előnyök: érdekérvényesítési pozíciók elfoglalása, beleszólás az „osztogatásba” központi és helyi szinten stb.
- Az általunk ellenőrzött és valós tartalommal feltöltött kisebbségi minisztérium az RMDSZ-program végrehajtásának egyik legfontosabb eszköze lehet, eljátszhatja az illesztő kapocs, egyfajta „interface” szerepét a román végrehajtó hatalom és a fokozatosan kiépülő közösségi autonómia különböző intézményei között.

Jelentősen nyomott a latban néhány, a politizáló elit belsejében végbement átalakulás:

- A régi kormánytisztviselőkkel jó kapcsolatot kialakító, a kormányzati bossorkánykonyhába bizonyos mértékig belelátó és éppen ezért a kormányzásra céltudatosan készülő egyes RMDSZ-vezetők ambíciói, pozícióéhsége.
- A Frunda-kampány alatt a kormányzati szerepre mint lehetőségre pszichológiailag felkészített szélesebb politikai elit elvárásai.
- A közvéleményként jelentkező kormánypárti média-guruk nyomása.

Ugyanakkor ellene is szól néhány el nem hanyagolható szempont:

- A kormányt „kívülről” támogató parlamenti tényezőként megerősödik az RMDSZ alkupozíciója; a kormánynak minden fontos döntés parlamenti jóváhagyása előtt egyezkedni, ígérni, adni kell.
- Kormányon kívül a külpolitikai mozgástér tágabb, kormányzati pozícióból nehezebb – vagy szinte lehetetlen – önálló külpolitika gyakorlása.
- Ellenzékből következetesebben lehet az autonómiaprogramot képviselni.
- A magyar–román államközi kapcsolatok egyszerűbben és átláthatóbban⁴⁸ bonyolíthatók, az RMDSZ könnyebben érvényesítheti a diplomáciai szabályok által el nem ismert, de gyakorlatban működtethető „harmadik fél” öszszekötő és katalizáló szerepét.

Elvárható lett volna, hogy a Szövetség megfelelő belső fórumain ezt a mind stratégiai, mind taktikai szempontból igen jelentős lépést komoly vita előzze meg. Ehelyett azonban, az 1995-ös kolozsvári kongresszus után felgyorsuló belső oligarchizálódási folyamat eredményeként, ezt a döntést egy szűk csoport (a „kemény mag”) hozta meg, formálissá téve az RMDSZ-ben 1993 januárja⁴⁹ óta létező döntésmechanizmusokat (SZKT, SZET, Ügyvezető Elnökség). A látzólag Markó Béla elnök által vezetett, de minden jel szerint a Frunda–Verestóy és csoportja által uralt hatalmi centrum nem kockáztatott: az erdélyi magyarság belső parlamentjeként számon tartott SZKT-t teljesen kiiktatták a döntési proce-

⁴⁸ Az RMDSZ jelenléte a végrehajtó hatalom különböző intézményeiben folyamatos gyanakvás forrása, a magyar–román kétoldalú kapcsolatokban inkább protokolláris, mint érdemi szerephez juthatnak képviselőink.

⁴⁹ Az RMDSZ III. Kongresszusa ekkor foglalta Alapszabályzatba az önkormányzati modell szerint elképzelt szövetségi döntéshozó és végrehajtó intézményeket.

dúrákból,⁵⁰ tovább fokozva a Szövetség kongresszusok közötti legfőbb döntéshozó szerveinek évek óta tartó intézményi válságát.⁵¹

A „kemény mag” rendszeresen az Operatív Tanáccsal⁵² legitimizáltatta a kormányzati szereppel kapcsolatos döntéseit, beleértve a személyi kérdéseket (miniszter, államtitkárjelöltek, a koalíciós tárgyalásokat lefolytató csapat összetétele stb.) is.

Az eljárást többször kifogásoló Tőkés László tiszteletbeli elnököt, akinek a periferizálása már régóta tart,⁵³ heves támadások érik azóta is, annyira, hogy a „szélsőségesen mérsékelt” csoportok a tiszteletbeli elnöki intézmény megszűntetését is javasolták,⁵⁴ mint az RMDSZ egységének egyik legfőbb veszélyforrását.

Végül a koalíciós tárgyalásokat lefolytató csoport kormányba lépési döntését a kész tények elé állított SZKT is jóváhagyta, elsőprő többséggel. Az SZKT-tagok – egy részük őszinte meggyőződésből, a változásba vetett hitből, mások a helyi vagy központi „osztogatásban” való érdekeltségük miatt – zokszó nélkül fogadta el – operativitásra, a tárgyalások titkosságát követelő kényszerére, magasabb érdekekre hivatkozva –, hogy neki ebben a játszmában csak a bólogató statiszta szerepét osztották.

⁵⁰ 1996 júliusa és decembere között az SZKT csak egyszer ült össze – augusztus végén – egy-napos rendkívüli ülésre, egyetlen napirendi pontként az Alapszerződés végleges szövegének kialakulása utáni helyzetet vitatta meg. Nem folytatott sem rendes, sem rendkívüli ülésen vitát a Szövetség választási programjáról, a kormányprogramba iktatandó RMDSZ-elvárásokról vagy a kormánybalépés minimálfeltételeiről.

⁵¹ Tudni kell, hogy az SZKT az egyetlen szövetségi fórum, ahol a belső pluralizmusnak intézményesített formái vannak (frakciók, platformok) és mód van a politikai vitára, illetve a Szövetség politikai végrehajtó szerveinek (szövetségi elnök, Ügyvezető Elnökség, parlamenti frakciók) be- és elszámoltatására. Szakszerű működtetése idő- és költségigényes, szinte védtelen a különböző csoportérdekeknek alárendelt elodázó vagy halogató praktikákkal szemben, így mindeddig nem sikerült kinőnie magát annak, aminek elképzelői szánták: **az erdélyi magyarság saját belső parlamentjének**. A szövetségi belső választások megtartásáig az SZKT-tagok legitimitása sem tekinthető teljesnek.

⁵² Az Alapszabályzat szerint csak válsághelyzetben működő csúcsszerv.

⁵³ A Tőkés–Markó konfliktus és a tiszteletbeli elnök módszeres kiszorítása a centrumból gyakorlatilag Markó Béla elnökké választása óta tart, igen sikeresen, hiszen a „minden magyarokat” maga mögött tudó, rendkívüli karizmával és integratív potenciállal rendelkező püspök image-ét sikerült – elsősorban a politikai rendőrség által ellenőrzött román médiumok (de nem csak azok) következetes kampányát felhasználva és nem kevésbé az anyaországi és hazai magyar sajtó aktív asszisztenciájával, továbbá a politikai elit „mérsékelt” vezéralakjai rendszeres aknamunkája következtében – a radikálisnak, netán a szélsőséges nacionalistának bélyegzett RMDSZ-szárny vezetőjének, a mérsékelt, bölcs realpolitikát folytató RMDSZ-csúcsvezetés ellenzékének vezéralakjává átfórnálni.

⁵⁴ Az RMDSZ V. (rendkívüli) Kongresszusán ilyen jellegű alapszabályzat-módosítást nyújtott be a szekuskapcsolatai miatt hírhedt Makkay Botond lelkipásztor, azóta resicai RMDSZ-elnök, Tőkés László régi „barátja”, továbbá az RMDSZ baloldali (szociáldemokrata) platformja, de tulajdonképpen ide számítható a tb. elnök teljes súlytalanítását célzó Verestőy–Tokay javaslat is. Az azóta lezajlott kongresszus végül elutasított a tb. elnök személyét és hatáskörét érintő minden módosító javaslatot.

Tény, hogy mai napig nem ismert: köttetett-e paktum⁵⁵ (írásos egyezség) az RMDSZ-vezetők és a többi pártvezér között a kormánykoalíciós feltételekről?! Markó Béla a több ízben nyilvánosan – nyíltan vagy burkoltan – nekiszégezett kérdésekre rendszeresen kitérő válaszokat adott („az egyezség maga a kormányprogram” stb.). Talán erre is fény derül egyszer!

2. Változások az RMDSZ politikájában

A kormányban való részvétel az RMDSZ eddigi ellenzéki pozícióból folytatott – a brassói, majd a kolozsvári kongresszus által kijelölt és a vezetők által ki-elégítő következetességgel felvállalt – politikájában lényeges változásokat indukált. A változások egy része objektív, a kormányzati szerep logikájából következik, más része viszont a csúcsvezetés által tudatosan meghozott döntések, illetve az új helyzet kényszerítő körülményei, a tapasztalatlanság, a pontatlan helyzetértékelésből eredő hibás lépések következménye. A teljesség igénye nélkül, nevezzük meg az RMDSZ-politika általunk fontosnak ítélt „elhajlásait”:

- A koalíciós tárgyalásokat lefolytató vezetők már a közös kormányprogram kialakítása során nehezen érthető önkorlátozásról⁵⁶ tettek tanúbizonyságot, miközben lényeges programpontokról „feledkeztek” meg. Ez a kezdeti defenzív hozzáállás jellemezte a minimalizált program gyakorlatba ültetését célzó igyekezetet is.
- A '96-os kampányok alatt az RMDSZ pártjellege teljesen háttérbe szorította a közösségi (nemzeti?) önkormányzati modell alapján felépült Szövetség érdekvédelmi-társadalomépítő jellegét. Ez természetes folyamat minden választási kampányban, amikor a szervezeti életre rátelepszik a politika és minden ekörül forog. A sikeres választások után azonban ez az állapot állandósult, sőt, a pártjelleg felerősödött. A pártosodási folyamat felgyorsulása tovább növelte a szakadékot a politikai elit és a tagság, a szimpatizánsok, a lenti társadalom⁵⁷ között; ráadásul a kormányzati szerepből eredő funkciók és kötelezettségek teljesítése elfogyasztja az aktív szervezeti életet felvállaló elit szinte összes energiáit és leáll, majd fokozatosan leépül a nemzeti önkormányzat többi funkciója.
- A pártszereppel azonosuló és ennek logikája szerint működő, de az önkormányzatiság többi döntési jogkörét revindikáló politikai elit rátelepszik és maga alá gyűri a civil szférát.⁵⁸

⁵⁵ Több hitelesnek tűnő forrás szerint létezik írásos egyezség a CDR és az RMDSZ között, melyet Markó és Constantinescu láttak el kézjegyükkel.

⁵⁶ Talán mégsem kell megvárni a tárgyalásokat lefolytató RMDSZ-vezetők emlékiratainak megjelenését, hogy megtudjuk, volt-e nagyobb mozgástér az RMDSZ programpontjainak érvényesítésére.

⁵⁷ A fogalmat a Bíró A. Zoltán (Csíkszeredai KAM) által bevezetett értelemben használjuk.

⁵⁸ Jó példa erre az RMDSZ „felsőháza”, a Szövetségi Egyeztető Tanács (SZET) elsúlytalanítása. A SZET, amely a civil társadalom kontrollját lett volna hivatott gyakorolni a politikum felett, ennek a feladatnak nem képes eleget tenni. Nem is lehet képes, hiszen felépítésének, valamint működésének elvi és gyakorlati korlátai eleve kiszolgáltatják a politikai csúcsvezetésnek.

- Az RMDSZ – az erdélyi magyarság egészének politikai érdekképviselete – részvétele a kormányzásban óriási kockázatot is hordoz, hiszen egy esetleges kudarc az elit felelőssége ugyan, de kivetül a teljes közösségre. Különösen súlyos ez akkor, amikor a jelenlegi csúcsvezetés hatalmának birtokában és a pártlogika szabályai szerint módszeresen szorítja ki a reális döntéshozatalból a másként gondolkodókat, megnehezítve ezáltal a Szövetségen belül egy életképes alternatíva kialakulásának esélyét.
- Fennáll a veszély, hogy az állandósult koalíciós válságmenedzselés dzsungelharcát vívó frontemberek – akik egyben a Szövetség fő döntéshozói – elvesztik rálátásukat a helyzet egészére és döntéseiket sajátos csólátás – a koalíció bármilyen áron való fenntartása – kezdi jellemezni. Ennek oka nem feltétlenül és nem mindenkinél a pozíciókból eredő személyes vagy csoportelnyök elvesztése miatti félelem – habár ez is egy valószínű szempont –, hanem a helyzetbe való belemerevedés, a saját kezdeti – akkor jónak látszó – döntéshez való görcsös ragaszkodás csapdája is lehet. Ebben a helyzetben minden – akár jó szándékú és építő jellegű – kritika személyre irányuló támadásnak,⁵⁹ puccskísérletnek tűnik.

3. Román vélemények az RMDSZ-politika változásairól

A román politikai elemzők véleménye megosztott az RMDSZ kormányzati szerepéről. Míg az ellenzék holdudvarához tartozó, szakmai köntösbe bújtatott propagandisták ennek ürügyén a kormánypártok árulásáról, idegen érdekek szolgálatáról gyártanak elméleteket,⁶⁰ a pártpolitikai rokonszenvüket több-kevesebb sikerrel leplező szakértők a magyarok érdekvédelmi szervezetének („etnikai pártjának”⁶¹) beemelését a kormányba az új hatalom legsikeresebb politikai döntéseként értékelik. Az RMDSZ koalíciós belüli szerepének megítélésében már megosztottabb a román politológus szakma. Míg egyesek – az ellenzékkel rezonálva – túlzott követelések erőltetéséről, zsarolásról beszélnek, mások az RMDSZ megfontoltságát, önmegtartóztatását dicsérik.⁶²

Alina Mungiu-Pippidi egyenesen az RMDSZ-politika váratlan paradigmaváltásáról beszél.⁶³ A „transzietnikus demokrácia” felkent szakértője úgy látja, hogy az RMDSZ lemondott az **önkormányzatról** (self-government) – a déltiroli modelltől, melyet éveken át konokul hajtogatott – **a valódi kormányzat** (real government), vagyis a kormányzatban való részvétel javára, és ezzel a huzárvágással nagyot lépett a konszenzuális demokrácia megteremtése felé. Az ideáltipikus konszenzuális demokrácia elemeiből (1. széles spektrumú nagykoalíciós kormányzás; 2. arányos képviselet; 3. közösségi autonómia; 4. alkotmá-

⁵⁹ Erre utal a koalíció Politikai Egyeztető Tanácsában részt vevő RMDSZ-vezetők egyre idegesebb reagálása a különböző fórumokon (SZKT, sajtó stb.) megfogalmazott bírálatokra.

⁶⁰ Ezen elemzések – melyeknek fő fóruma a mérsékelt balközépnek tartott központi napilap, az Adevărul – szakmai értéke elhanyagolható, ezért nem érdemelnek részletesebb figyelmet.

⁶¹ Ezzel a megnevezéssel egyre inkább megközelítik a válóságot.

⁶² Lásd N. Shafir: *A Ciorbea-kormány és a demokratizálás: egy év mérlege*. Sfera politiciii 55/1997. 6.

⁶³ Lásd Alina Mungiu: *A konszenzuális demokrácia artikulációja*. Sfera politiciii 46/1997. 9.

nyosan garantált vétójog a kisebbségeknek) Mungiu-Pippidi szerint a kisebbségi vétójogon kívül minden összeállt, még a kisebbségi autonómia is megvalósult, igaz, hogy igen sajátos módon. Úgy tűnik, hogy a demokratikusan megválasztott települési önkormányzatok és egy barátságos, kooperatív prefektus idilli együttéléseként elképzelt mungiu-i közösségi autonómia nem áll messze egyes RMDSZ-vezetők autonómiaelképzeléseitől. Ebben a megvilágításban a „reálpolitikus” RMDSZ-szárny autonómiaretorikája is új értelmet nyer. A kérdés csak az, mennyire van ez összhangban az RMDSZ-programmal, a hármas szintű autonómiamodellel, a belső önrendelkezéssel.

4. A szövetségen belüli erőviszonyok alakulása az új helyzetben

Említettük, hogy az eredményes Frunda-kampány a „Neptun-folyamat” és egyben az ennek megfelelő politikai filozófia és vonalvezetés rehabilitációját, sőt, azon túl, a szövetségen belüli megerősödését, szinte egyeduralmát jelentette. Ezt bizonyítja a jelentősebb kormánypozíciók „neptunosok” általi megszállása:

- Tokay György – kisebbségi miniszter
- Borbély László – területfejlesztési államtitkár
- Verestóy Attila – turisztikai miniszterségét a Parasztpárt megvétőzta ugyan, de alkalmazkodása az új helyzethez annyira jól sikerült, hogy jelenleg a Kormánykoalíció Politikai Egyeztető Tanácsa kulcspozíciót jelentő titkári tisztességét tölti be.

A „neptunosok” megerősödésének mértéke Markó Bélát és a markói vezetés-politikát mindenben támogató, sőt, többször annak elébe is vágó Takács Csaba ügyvezető elnököt is gondolkodásra késztette, hiszen minden jel arra vall, hogy őket nem politikai meggyőződésük, hanem bizonyos kényszerítő körülmények és a szerző számára mindeddig ismeretlen érdekek (okok, kötelékek?) gyűjtenek az előbbiekkal közös informális platformba.

Ezért a Markó–Takács páros jól kitapintható módon – de mindeddig eredménytelenül – egy új centrum kialakításán fáradozik, azokra építve, akik nem erodálódtak a radikális–mérsékelt (kuruc–labanc stb.) konfrontációkban. Ennek jeles képviselői: Birtalan Ákos turisztikai miniszter, Varga Attila képviselőházi frakcióvezető, Kovács Csaba, a Képviselőház RMDSZ-es titkára, Niculescu Tóni államtitkár, kormányfőtitkár-helyettes⁶⁴, Bara Gyula munkaügyi államtitkár, valamint a képviselőcsoport azon tagjai, akik nem soroltak be a „kemény mag” mögé.

Ez a centrumépítő kísérlet többek között azért halad igen nehezen, mert a kormányzati tisztségviselők teljesítmény szerinti megítélése és a személyi felelősségük kérdésének felvetése várat magára. Az RMDSZ eddigi tevékenysége során – néhány nem jellemző esetet leszámítva – mindeddig nem sikerült a sze-

⁶⁴ Az RMDSZ-nek a tisztségek elosztását szabályozó, időnként felajánlott, de most már úgy tűnik, a valóságban elérhetetlen külügyi államtitkári szék legesélyesebb jelöltje.

mélyre szabott felelősség kérdését felvetni. Ennek oka elsősorban a területi szervezetek nagyfokú autonómiájában keresendő: a mulasztások, a hibák automatikusan valamely szervezet belügyének minősülnek, az ezzel kapcsolatos személyi konzekvenciák levonásának kezdeményezése viszont sérti ezen szervezetek autonómiáját. A kormányzati szerepet vállaló tisztségviselők – akik felügyelete az alapszabályzat értelmében a szövetségi elnök és az ügyvezető elnök hatáskörébe tartozik – nincsenek ebben a helyzetben. Ok kellő teljesítmény hiányában elmozdíthatók, de egyrészt az ilyen jellegű demokratikus gyakorlatnak nincs hagyománya a szövetségben, másrészt úgy tűnik, hogy bizonyos esetekben a politikai csoportérdek fontosabb a kormányzati hatékonyságnál.⁶⁵

5. (Rész)eredmények

Az RMDSZ kormánysszereplésének egyéves gyorsmérlegét megvonva, vázlatosan a következő fontosabb eredményeket könyvelhetjük el:

- Különböző végrehajtó pozíciók elfoglalása központi szinten: 2 miniszter (Tokay György, a kisebbségi ügyekért felelős tárca nélküli és Birtalan Ákos turisztikai miniszter), 8 államtitkár (művelődés, oktatás, területfejlesztés, környezetvédelem, mezőgazdaság, egészségügy, munkaügy és a kormányfőtitkár helyettese), illetve helyi-megyei szinten: 2 prefektus⁶⁶ (Hargita, Szatmár), 8 alprefektus (Arad, Bihar, Kolozs, Szilágy, Hunyad, Kovászna, Maros és Bukarest), valamint több tucat hely a központi kormányintézmények⁶⁷ megyei kirendeltségeinek vezetésében. Ennek jelentősége nem elhanyagolható sem *funkcionális* szempontból: megnőtt érdekérvényesítési képességünk az egyént vagy a közösségeinket érintő konkrét ügyekben, sem *társadalom-lélektani* szempontból: általunk jelölt és nem a román hatalom által kiválasztott magyarok lehetnek fontos végrehajtó tisztségekben.
- A kisebbségi minisztériumként működő Nemzeti Kisebbségvédelmi Hivatal létrehozása az RMDSZ által jelölt személy vezetésével. Ez az intézmény tulajdonképpen kormánybefolyásunk érvényesítésének intézményes kerete (kellene hogy legyen! – de erről majd részletesebben szólnunk az eredménytelenségeknél).
- A még az előző kormány által létrehozott és szigorúan ellenőrzött – a kisebbségi szervezetek képviselőiből álló – konzultatív kormánysszerv, a Nemzeti Kisebbségi Tanács⁶⁸ átszervezése Nemzeti Kisebbségek Tanácsa néven. A

⁶⁵ Az elmúlt időszakban az RMDSZ kormányzati képviselői közül a legtöbb bírálatot a kisebbségvédelmi miniszter, valamint az oktatási és mezőgazdasági tárcák államtitkárainak tevékenysége kapta, de a szövetségi csúcsvezetők részéről mindeddig egyikük székét sem fenyegette komoly veszély.

⁶⁶ A prefektus a kormány megbízottja, aki felügyeli a központi kormányintézmények megyei kirendeltségeinek működését és törvényességi felügyeletet gyakorol az önkormányzatok felett.

⁶⁷ Külön kiemelendő a megyei tanfelügyelőségekben megszerzett vezető pozíciók fontossága Erdély magyarlakta régióiban.

⁶⁸ Kirakatintézmény jellege miatt az RMDSZ kis idővel az alakuló ülés és a működési szabályzat elfogadása után meghatározatlan időre felfüggesztette tagságát és nem vett részt a Tanács ülésein, de ez nem akadályozta meg abban, hogy a Tanács által időnként a kisebbségi szervezetek működésére, továbbá kulturális célokra kiosztott költségvetési pénzeket felvegye és ezt tovább-

névváltoztatás lényegi – pozitív – átalakításokat jelez, hiszen ebben már nincsenek benne domináló szereplőként a kormány képviselői, ezért az RMDSZ ismét részt vesz – immár meghatározó erőként – a Tanács működésében.

- Az 1995-ben elfogadott, a kisebbségek anyanyelvű oktatását több pontban hátrányosan érintő, sarkalatos (a román alkotmány által organikusnak nevezett) tanügyi törvény módosítása – sürgősségi kormányrendelettel.⁶⁹ Ennek az anyanyelvű oktatást érintő fontosabb passzusai:
 - a minden szintű anyanyelvű oktatás lehetőségének tételes megfogalmazása;
 - az intézményalapítás lehetősége (beleértve a felsőoktatást is);
 - az egyházak világi oktatási intézményalapításának lehetősége részleges állami támogatással;
 - az anyanyelvű szakiskolai oktatás lehetősége;
 - az egyetemi felvételi vizsga lehetséges anyanyelven is;
 - Románia történelmének és földrajzáinak oktatása anyanyelven;
 - a román nyelv tanítása elemi és általános oktatási szinten külön tanrend szerint;
 - a belső iskolai dokumentumok anyanyelven is elkészíthetők (ez nem vonatkozik az iskolai bizonyítványokra és egyéb hivatalos iratokra).
- A Babes–Bolyai Tudományegyetem (BBTE) jogi karán az idén először rendeztek felvételit a magyarul érettségizett diákok számára elkülönített 30 helyre – ez azért számít eredménynek, mert ezzel megtört a jég ebben a közösségünk szempontjából stratégiainak számító ágazatban.⁷⁰
- A települési önkormányzatok (román szóhasználatban helyi közigazgatási szervek) működését szabályozó sarkalatos törvény módosítása – szintén sürgősségi kormányrendelettel. A módosított jogszabályba bekerült többek között:
 - a település- és utcanevek, valamint a közintézmények két- vagy többnyelvű feliratozása azokon a településeken, ahol valamely kisebbség számaránya eléri a 20%-ot;
 - korlátozott anyanyelvhasználat azokban a helyi tanácsokban, ahol a képviselők legalább egyharmada valamely kisebbséghez tartozik;
 - az állampolgárok anyanyelvhasználatának joga a helyhatósággal való kapcsolattartásban stb.
- Precedensértékű lépés a közösségi ingatlanok tulajdonviszonyainak rendezésében: a zsidó kisebbség – erőteljes nemzetközi nyomás eredményeképpen – már a parlament által is jóváhagyott kormányrendelet útján visszakapott néhány szimbólumértékű ingatlant.

ossa az Ügyvezető Elnökség által erre érdemesnek ítélt szervezeteknek (lásd a belső „oligarchizálódási” folyamat címszónál). Ezt az álláspontot „radikális” oldalról többen és többször bírálták.

⁶⁹ Ennek lehetőségéről alkotmányos vita folyt, de az új hatalom mögé látványos gyorsasággal besoroló Alkotmánybíróság a kormánynak adott igazat.

⁷⁰ Minden eddigi román hatalom gondosan vigyázott, hogy évente minimális számú magyar jogászhallgató szerezhessen képesítést; a magyar jogászok hiánya az erdélyi magyar társadalom egyik nagy gondja.

6. Eredménytelenségek, kudarcok, károk

Túl azokon a – mindmáig érvényes – érveken, melyek az RMDSZ kormányba lépése ellen szóltak, a végrehajtó hatalom részeként sem sikerült előrelépést elérni a következő területeken:

- A kialakított pozíciók egy jelentős részét (főleg a kulcsfontosságú gazdasági-pénzügyi szférában, de a helyi szinteken általában) nem sikerült még elfoglalni.
- A Nemzeti Kisebbségvédelmi Hivatalnak mindeddig nem sikerült túlnőnie kirakatintézményi státuszán, igazából komolyabb hatáskör és pénzügyi alap nélkül működik. Habár az intézmény szerkezetét és működését szabályozó „statútum”, ha nem is a legmegfelelőbb, elfogadható, hiszen elvileg lehetősége van beleszólni minden olyan kormánydöntésbe, minisztériumi intézkedésbe, ami a kisebbségekkel kapcsolatos, mindeddig nemigen élt ezzel a lehetőséggel. A hivatalt vezető miniszter nem vállalta fel azokat a konfliktusokat, amelyek elengedhetetlenül szükségesek az intézmény jogosítványainak bővítéséhez, más minisztériumok rovására. Ezek az elszalasztott lehetőségek azért nyomnak többet a latba egy egyszerű mulasztásnál, mert ha a Kisebbségvédelmi Hivatal ilyen súlytalan állapotban rögzül az informális ranglétrán, később sokkal nehezebb lesz ezen az arcúlaton és hatáskör-nélküliségen változtatni. Mindezen túl a Hivatalnak van még egy sajátos koordinációs szerepe: a miniszternek és stábjának kellene összehangolnia a kabinet különböző tárcáinál pozícióban levő magyar (RMDSZ-es) kormánytisztviselők tevékenységét az RMDSZ-program végrehajtása céljából. Ezen igen fontos koordinációs szerepet a Hivatal vezető miniszter mindeddig meg sem kísérelte ellátni.⁷¹

Vizsont a „román modell” gyakorlatba ültetését illusztrálandó, szinte minden külföldi küldöttség programjába beiktatják az „igaz, még az indulás nehézségeivel küszködő, de ígéretes” hivatal meglátogatását.

Tokay kinevezése sem stratégiai-koncepció, sem taktikai-érdekérvényesítő szempontból nem bizonyult szerencsés döntésnek, és ezt már az elváratai közül is egyre többen elismerik.⁷² Talán csak nyilvános médiaszerepléseit, debattori képességeit lehet pozitívan értékelni.

- Az oktatási rendszer működését meghatározó jogszabályok számos elégtelenséget tartalmaznak, ezek közül a lényegesebbek:
 - a) az oktatás továbbra is túlcentralizált, nem tartalmazza a tanügy modernizálásához szükséges szerkezeti-tartalmi reformokat (fejpenz, alaptanterv stb.); számunkra ez azért is lényeges, mert ez teremthette volna meg a lehe-

⁷¹ Tokay miniszter kongresszusi beszámolójából, illetve az interpellációkra adott válaszaiból kiderült, hogy erre semmilyen koncepció nem létezik. Tokay a Hivatal stratégiáját számon kérő interpellációra ennek a stratégiának két alapelvét említette: a kisebbségi kérdés depolitizálását (!), valamint a szubszidiaritás elvének érvényesítését. Hogy ez elegendő-e kisebbségvédelmi stratégiának, azt döntse el mindenki saját belátása szerint.

⁷² Lecserélésére a „kemény mag” talán csak az alkalmas pillanatot és formát keresi, úgy, hogy abból a „békétlenek” a lehető legkisebb politikai tokét k9nyvelhessék el. Keresésük mindeddig nem járt eredménnyel.

tőségét a tanügyi önkormányzat elve fokozatos érvényesítésének. Jelenleg nyomokban sem beszélhetünk saját oktatási rendszerünkről mint a román oktatási rendszer autonóm alrendszeréről;

b) a teljes jogkörű felekezeti oktatás explicit kodifikálásának hiánya;

c) önálló magyar egyetem (nemhogy felsőoktatási hálózat) feltételei nem teremtődtek meg; erre nincs meg a koalíción belüli egyetértés és egyértelmű politikai akarat.⁷³ A kormány (a tanügyminiszter) az egyetemi autonómia különben igen dicséretes intézményére hivatkozva a kolozsvári BBTE szenátusának hatáskörébe utalja az RMDSZ-tervek szerint is egyelőre csak korlátozott autonómiával felruházott magyar tagozat kérdését, amely pedig hallani sem akar róla.⁷⁴ A Bolyai Egyetem önállósodása szép lassan kikopik, mint korszerűtlen és/vagy utópisztikus megoldás, még a középtávú RMDSZ-tervekből is.

A helyzetet külön nehezítette az RMDSZ Szabadelvű Köre platformjának értelmiségi holdudvarához tartozó doktriner liberális egyetemi lobbis⁷⁵ nagy médianyilvánosságot kapott önállósodásellenes állásfoglalásainak sorozata, amely – azon túl, hogy elbizonytalanította a tekintélytisztelő és tájékozatlan magyar közvéleményt – megadta a kellő kapaszkodókat a kezdeti ígéreteitől visszatáncolni szándékozó román koalíciós partnereknek.

Az önálló erdélyi magyar egyetem ügye újabb fordulatot vett Horn Gyula legutóbbi romániai látogatása alkalmával tett nyilatkozatával.⁷⁶ A különböző állásfoglalások és nyilatkozatok mögött felsejlik egy újabb kétes értékű egyezkedés⁷⁷ a „kemény mag” és a koalíciós partnerek között, úgymond ki-mozdítani a holtpontról a magyar egyetem ügyét és az egész oktatási törvénymódosítási folyamatot.

⁷³ Lásd az államelnök, a kormányfő vagy a tanügyminiszter(ek) idevágó kódosító, egymásnak vagy időben saját előbbi nyilatkozataiknak ellentmondó állásfoglalásaikat előbb az önálló kolozsvári magyar állami egyetemről, majd tagozatról, azután már arról sem.

⁷⁴ Az európai szellemiségéről közismert A. Marga rektor által vezetett BBTE pontosan az inter- és multikulturalitás – magasztos, ám legtöbbször a kisebbségek nemzeti törekvései ellen ideológiai fegyverként használt – elveit tűzve zászlójára szerzett nemzetközi elismerést és ezzel járó temérdek nyugati pénzt és infrastrukturális fejlesztést. Ezért a nemzeti-ideológiai megfontolásokon túl, a BBTE vezetősége a multikulturalitás paravánja alatti személyes érdekeit is védi, amikor ellenzi a szétválasztás bármilyen csíráját tartalmazó elképzeléseket.

⁷⁵ Ide tartoznak az SZDSZ-es kultúrpolitika által kitüntetett támogatást élvező Cs. Gyimesi Éva, Magyarai Nándor és társaik.

⁷⁶ A látogatásról tudósító sajtóhírek a magyar miniszterelnök azon – a RMDSZ csúcsvezetőivel állítólagosan egyeztetett és a román fél élénk tetszését elnyerő – javaslatáról számoltak be, hogy a magyar egyetem helyszínéül akár más erdélyi város is elképzelhető. Az esetnek igen heves utóélete volt mind itthon, mind az anyaországban. A kolozsvári központú önálló állami magyar egyetem mellett kiállt az RMDSZ minden platformja. Ily módon válik a saját csapatát és a szemben álló felet egyaránt meglepő rögtönzéseiről híres Horn Gyula az erdélyi magyar politikai akciógység kovácsává.

⁷⁷ Egy Markó Béla elnöki bizalmát élvezni látszó marosvásárhelyi lobby már régóta ügyködik azon, hogy az eljövendő egyetem központját Kolozsvárról Marosvásárhelyre helyezték.

- Az egyházi és egyéb közösségi vagyonok kérdése nem rendeződött, pedig ebben a kérdésben – de általában a *restitutio* érdekében – konkrét ET-nyomás⁷⁸ nehezedik a kormányra.

Elkészült ugyan egy kormányrendelet-tervezet,⁷⁹ amely 18 szimbolikus értékű, egykor a kisebbségi közösségek tulajdonában levő ingatlan (köztük 8 magyar: a Batthyaneum, a nagyváradai római katolikus és református püspökségek székházai, a kolozsvári EME-székház, a bukaresti Petőfi-ház, a temesvári Magyar Ház stb.) visszaadását célozza, de a tervezet hosszú hónapok óta a különböző minisztériumok labirintusában bolyong ellenjegyzésekre várva, és jelenleg nem látszik a szándék a kezdeti – gesztusértékű – ígéret betartására. Az általános rendezést előíró – a kormányprogram által 1998 tavaszára ígért – törvénynek nemrég készült el egy, a Nemzeti Liberális Párt szakértői által jegyzett változata, amelyet egyelőre koalíciós vitára bocsátanak, de az országgyűlés általi elfogadása már az RMDSZ sikerpropaganda-retorikájában is időben egyre távolabbra tolódik.

- Ugyanez a sorsa a nemzeti kisebbségek jogait kodifikáló kerettörvénynek, mely ugyan nem szerepelt a kormányprogram sürgősségi pontjai között, mint a helyhatósági és az oktatási törvény módosítása, de ahhoz, hogy az egyezséget tartani lehessen, a szakértői vitának már el kellett volna kezdődnie. Ehhez pedig elő kellene venni és kicsit leporolni – az utóbbi három év nemzetközi kisebbségvédelmi egyezségeit figyelembe véve –, majd a koalíciós partnerek asztalára tenni az 1994-es RMDSZ-törvénytervezet aktualizált változatát.⁸⁰ Mindez azonban nem szerepel sem a Kisebbségvédelmi Hivatal, sem az RMDSZ-frakció prioritásai között.
- A 22-es törvényerejű kormányrendelet kétnyelvű feliratokra vonatkozó előírásának végrehajtása igencsak akadozik. Ennek oka, az ilyenkor megmutatózkodó szokásos helyi végrehajtói tehetetlenségen túl, egyes felelős kormánytisztviselők (kormányfőtitkári hivatal,⁸¹ belügyminiszter⁸² stb.) két-

⁷⁸ Az ET Parlamenti Közgyűlésének több dokumentuma konkrétan megnevezi Románia számára teljesítendő feltételként az egyházi ingatlanok visszaadását, és erre Románia kötelezettséget is vállalt.

⁷⁹ Eredeti terv szerint a Külügyminisztérium és a Kisebbségvédelmi Hivatal közös előterjesztésében került volna még nyár elején – Madrid előtt – a kormány elé, de erre akkor nem került sor, a külügy meg közben kihátrált belőle.

⁸⁰ Az RMDSZ hosszadalmas, több hónapig tartó belső vita után 1994-ben elfogadta és a Képviselőház elé terjesztette saját törvénytervezetét a nemzeti kisebbségek és autonóm közösségek jogairól. Ennek érdemi vitája a pártok szakértői között mindmáig nem történt meg, a jogi szakbizottság – még az előbbi ciklusban – nem tartotta vitára alkalmasnak. Közben a demokrata román értelmiség java részét tömörítő Társadalmi Dialógus Csoport G. Andreescu vezette munkacsoportja több tanulmányában érdemben is elemezte, de ezen elemzések hatása nem érezhető sem a parlamenti vitákban, sem a sajtóban. Erről a törvényről, valamint az eddig Romániában megjelent és a parlamentnek benyújtott kisebbségi törvénytervezetekről lásd a Magyar Kisebbség nemzetpolitikai szemle 1997/1–2-es számát, különös tekintettel a BAR–CEELI anyagokra.

⁸¹ A kormányfőtitkár helyettese, a Marosvásárhelyen előállt – különben várható – konfliktushelyzetben megfogalmazott átiratában a helyi önkormányzat döntésétől teszi függővé a rendelet végrehajtását. Erőteljes RMDSZ-nyomásra végül is tisztázódik, hogy a végrehajtás a polgármester kötelessége, nincs szükség a Tanács szavazatára.

értelmű vagy ködösítő megnyilatkozásaiban is rejlik. Nincsenek adatok azon települések számáról,⁸³ ahol kitették a két- vagy többnyelvű helységnevtáblákat, de becslések szerint – a székelyföldi magyartöbbségű településeket nem számítva, ahol már eddig is léteztek ezek – az erre jogosult települések önkormányzatainak alig néhány százaléka élt a lehetőséggel. A rendelet utasításainak végrehajtását akadályozni akarók vitatják a települések magyar és más nyelvű elnevezéseit: nemcsak a szélsőséges sajtó, de egyes prefektusok is vitatkoznak egyes – úgymond monarchia- vagy Horthy-korabeli – elnevezések jogosságáról, és ez újabb ürügy a késlekedésre vagy az obstrukcióra.

- A székelyudvarhelyi „Cserehát-ügy”⁸⁴ tovább mérgezi és az etnikai – román–magyar – törésvonal mentén tovább feszíti az RMDSZ és a koalíciós partnerek (különösen a parasztpárt) közötti viszonyt még – a kormányzati pozíciókból eredeztetett valós vagy vélt érdekérvényesítési lehetőségek kihasználása kedvéért az elfogadhatóság alsó határát súroló kompromisszumokra is hajlamos – kormánypárti⁸⁵ RMDSZ-politikusok esetében is. A „Cserehát-ügy” a legjobb barométere a kezdeti bizalomerősítő nyilatkozatoktól (Bolyai Egyetem, közösségi ingatlanok visszaadása stb.) és lépésektől (pl. a Văcăroiu-kormány Cserehátra vonatkozó határozatának visszavonása) fokozatosan visszatáncoló vagy végrehajtásukat elodázó kormányzati szándéknak. A székelyudvarhelyi konfliktus elfajulása az RMDSZ kormányzati kudarcainak szimbolikus megjelenítője, ugyanakkor az erdélyi magyar elit nemcsak politikai, hanem erkölcsi próbatétele is. A vizsgán elbukni látszik a megye RMDSZ-kormánybiztosa, aki a koalíció és az RMDSZ-csúcsvezetés iránti lojalitását, valamint „reálpolitikai érettségét” bizonyítandó, felfüggeszti tisztségéből azt a megyei tanácsost, aki nemcsak a csereháti konfliktus, hanem a Székelyudvarhely etnikai összetételének Erőszakos megváltoztatása elleni mozgalom egyik karizmatikus élharcosa. De politikai és emberi szolidaritásból elégtelen osztályzat jár annak a vezetőségnek is, amely a kétes értékű koalíciós béke kedvéért képes ilyen „tiszttáldozatra” is.

Megjegyzések:

1. Mindkét, számunkra igen fontos – oktatási és helyhatósági – törvény módosítása az ellenzéki pártok és holdudvaruk igen heves támadását, mi több, egyes kormánypárti politikusok többé vagy kevésbé ellenséges hümmögését idézte elő. Ezért a „balhét” mindeddig csak a kormány, pontosabban főleg a mi-

⁸² A belügyminiszter kolozsvári látogatása alkalmából, ahelyett hogy a törvény szigorával eljárta volna a rendelet végrehajtását nyíltan visszautasító Funar polgármester ellen, a 22-es kormányrendelet ideiglenességéről beszélt, melyet a parlament úgymond még el sem fogadott, tehát nem kell elsietni a végrehajtást, hátha úgymond módosul.

⁸³ Az államelnök budapesti látogatása alkalmával 270 településről beszélt.

⁸⁴ Az új kormány, Remus Oprea kormányfőtákar irányítása alatt, segédkezet nyújt egy nyilvánvaló törvénytelenég elkövetésében: a városi önkormányzat szándékainak és döntéseinek semmibe vételével egy, a környék fogyatékos gyermekei részére épülő ingatlan egy kétes státusú görög katolikus apácarend tulajdonába juttat. Ebből a szempontból a folytonosság teljes az új kormány és elődje között.

⁸⁵ A jelzőnek itt ténymegállapító és nem értékelő/megbélyegző értelme van.

niszterelnök vitte el. Beszédes tény az, hogy csaknem másfél év kormányzás után a Parlament két háza még semmilyen, a nemzeti kisebbségek számára közvetlen módon kedvező törvényerejű aktust nem fogadott el,⁸⁶ illetve plénumban nem is tárgyalt. Jelenleg túl vagyunk már az oktatási törvényt módosító kormányrendelet szenátusi szakbizottsági vitáján,⁸⁷ sőt a plenáris szavazáson is,⁸⁸ és a Képviselőházban zajló viták sem jogosítanak fel túlzott reményekre. A 22-es számú sürgősségi kormányrendelet túljutott ugyan az RMDSZ-es honatya által elnökölt szenátusi szakbizottságon, de elfogadását egyéb koalíciós konfliktusok nehezítik.⁸⁹ Ha ezen rendeletek végleges törvényerőre emelésének folyamata során lényegi módosításokat szenvednek, ez kötelező módon az RMDSZ kormányzati szerepének felülvizsgálatát és ezáltal az újabb koalíciós válságot vetíti előre. Ha ezeknek lényegi módosítása következik be, ez az RMDSZ kormányzati szerepének felülvizsgálatát és ezáltal az újabb koalíciós válságot vetíti előre.

2. A médiumoknak – szinte a teljes román politikai elit tevőleges vagy hallgatólagos közreműködésével – sikerült azt a szilárd, szinte dogmává merevedő közvélekedést kialakítani, hogy az RMDSZ ügyesen zsarolja a kormányt, eddig minden fontosabb célkitűzését elérte, de most már Ebből legyen elég, tessék alább adni ezt a követelőző hangot és engedni egy kicsit a demokrácia megszilárdítása, a reformok sikere érdekében. Ezzel szemben az igazság – ahogyan az eddigi eszme-futtatásokból kiderült – az, hogy a kevés eredménynek elkönnyvelt törvényértékű szabályozás igen bizonytalan alapokon nyugszik és bármikor visszavonható. Holott az RMDSZ kormánybalépésének egyik stratégiai célja éppen az volt, hogy egyirányú, előremutató csapásokat jelöljön ki a törvénykezés dzsungelében.

⁸⁶ Leszámítva a már említett zsidó közösségi ingatlanok tulajdonjogának visszaállítását kimondó törvényerejű kormányhatározatot, melyet azután a Parlament is jóváhagyott.

⁸⁷ A legádázabb csata a Szenátus oktatási szakbizottságának parasztpárti elnöke, G. Pruteanu szenátor és a bizottság RMDSZ-es tagjai között folyt. A román nyelv hajlíthatatlan védelmezőjének szerepében tetszelgő szenátor, semmibe véve a kormányprogramot és a kormánykoalíció vezetői által már több ízben kinyilatkoztatott szándékot, a T. Ház plenumához továbbította az ellenzéki honatyák segítségével szabályzatellenesen elfogadott szöveget, amely szinte az összes anyanyelvi oktatást érintő cikkelyt hátrányosan módosította. Később egy PNRC–RMDSZ vegyes bizottság próbálta a konfliktust menedzselni és keresni az újabb kompromisszumot, sikertelenül. A gond csak az, hogy az RMDSZ-nek nincs már hová hátrálni, hiszen a kormányhatározatban foglaltak elérték az elfogadható kompromisszum legalsó hátárát. Így az RMDSZ időhúzásra játszik és reméli, hogy közben új helyzet adódik, mely kedvezőbb lesz álláspontjának érvényesítésére.

⁸⁸ A szavazás Pruteanu szenátor „fényes” győzelmével zárult, kedvezőtlenül módosult néhány számunkra sarkalatos cikkely: Románia történelmének és földrajzának oktatási nyelve az általános iskolai oktatásban, az önálló egyetem létrehozásának joga stb. A történelem és földrajz oktatási nyelvének kérdésében sajnos az RMDSZ addig kőkemény álláspontja megpuhult, abból a – tévesnek bizonyult – kompromisszumos alapállásból kiindulva, hogy az erről való lemondással megmenthető a többi, például az egyetem ügye. Az 1997. december 3-án aláírt titkos – később nyilvánosságra hozott – paktum ellenére, a szenátus leszavazta az önálló egyetem létrehozásának a lehetőségét biztosító cikkelyt. Ez az oda-vissza táncoló kislépéses politika kudarcának iskola-példája.

⁸⁹ A PNȚCD ugyanebbe a kormányrendeletbe „zsúfolta” bele a miniszterelnöki és polgármesteri tisztségek közötti összeférhetlenség feloldását célzó rendelkezést, amely a kisebbik koalíciós partner, a PD Ciorbea kormányfő elleni támadásainak egyik fő hivatkozási pontja lett.

Ezzel a rendkívüli következetességgel és szakértelemmel kialakított közvélekedéssel szemben az RMDSZ igen vérszegény ellenpropagandát állít szembe, még a rendelkezésére álló igen korlátozott eszközöket sem használja ki.

3. Nem kétséges, hogy a mind a román, mind a magyar külpolitika áldásos tevékenysége által a térségben, sőt, világszerte példaértékűvé felfújít „román kisebbségpolitikai modell” léggömbjének legfőbb hitelesítői éppen az illetékes RMDSZ-csúcsvezetők.⁹⁰

7. Összefoglalás, az illúziók vége

Az RMDSZ kormánybalépésének vannak konkrét eredményei, de ezeknek szilárd beágyazása a román törvénykezésbe és ezáltal stabilizálása még nem történt meg és a folyamat kimenetele bizonytalan.

A dolgok pozitív irányba történő elmozdulása – pl. a kormányhatározatok jelen formában való parlamenti megerősítése – esetében sem látszik a perspektívája egy komolyabb áttörésnek az autonómiaprogram kiteljesítésében sem a törvénykezés, sem a végrehajtás területén. A legvalószínűbb forgatókönyv a jelenlegi – felemás – helyzet konzerválása középtávon, ami számunkra nem lehet sem kielégítő, sem elfogadható.

Ezért az erdélyi magyarság politikai elitje a közeljövőben nem kerülheti el politikájának lényegi felülvizsgálatát és korrekcióját, illetve ha elkerüli és csak sodródik a jelenlegi helyzetben, várva a kedvező alkalomra, anélkül hogy maga próbálná azt előidézni, akkor bűnös nemtörődömségről vagy tehetetlenségről tesz tanúbizonyságot.

IV. Kitörési pontok

Mint ismeretes, NATO- és EU-ügyben a hihetetlen intenzitású és bámulatos társadalmi összefogást teremtő kampány ellenére a fejlett Nyugat a román kormány orrára csapta az ajtót. Aztán ismét résnyire kinyitotta és megígérte, hogy lehet tovább reménykedni az újabb nyitásra. Ez számunkra a „best case scenario”: Magyarország **igen**, Románia **még nem**, megnevezve a további várakozási és reménykedési időt: **két év**.

Adva van tehát egy NATO- és EU-elkötelezett román hatalom, melynél belátható időn belül kedvezőbb összetételű nem várható, és amelynek még újabb két évig „viselkednie” kell. Nincs időnk tehát a tétovázásra, kivárára, hibás taktikázásra. Az alábbi kitörési pontok mutatkoznak:

1. A jelenlegi helyzet lehetőségeinek maximális kihasználása

Fel kell gyorsítani, tudatosan felvállalva esetleges újabb koalíciós konfliktusokat, a függőben levő, de a tárgyalások során már egyeztetett gyakorlati prog-

⁹⁰ Elsősorban Tokay György kisebbségi miniszter vagy Frunda György ET parlamenti közgyűlési küldött, de ide sorolható a NATO-kampány során rendkívüli nagyköveti felhatalmazással az Egyesült Államokba látogató Markó Béla szövetségi elnök is.

rampontok (megszerzett ún. szakértői és nem politikai tisztségek megszilárdítása, költségvetési pénzek megszerzése létező intézményeink megerősítésére, új intézmények alapítása, ingatlanok visszaszerzése stb.) megvalósítását. Erre, az elfajult koalíciós válság jelenlegi szakaszában, amikor a Parasztpártnak nagy szüksége van az RMDSZ támogatására, jó esélyek mutatkoznak.

2. A Szövetségen belüli ellenzék, a „békétlenek” szerveződéseinek intézményesítése, alternatív politikák felmutatása

A jelenlegi kurzus – valószínű – bukásából eredő kudarcélmény káros hatásait minimalizálандó, szükségesnek látszik az ellenzék, a másként gondolkodók helyzetének normalizálása a Szövetségen belül.

Amilyen elszántsággal és kitartással küzdöttek ennek a különben mind ideológiai, mind a gyakorlati politizálási stílus szempontjából heterogén (a sajtó által hanyag leegyszerűsítéssel „radikálisnak” nevezett) csoportnak a képviselői az autonomista gondolkodás térnyeréséért a Szövetség gyakorlati politikájában, olyan tanácstalanul és reményvesztetten szemlélik – néhány óvatos és többnyire visszhang nélkül maradt kritikus megnyilvánulást leszámítva – a tiszteletbeli elnök meg-megújuló kísérleteit, hogy rést üssön a monolit közvéleményen és felhívja a figyelmet az alternatívánélküliség veszélyeire.

Ha a belső ellenzéknek nem sikerül rendeznie sorait, alternatív – a Kolozsvári Nyilatkozat és a még formálisan érvényben levő, tehát kötelező RMDSZ-program szellemiségéhez közelebb álló – cselekvési programot kidolgozni, hiteles vezetőket felmutatni és a döntéshozatalban elvesztett pozícióikat legalább részlegesen visszaszerezni, akkor a koalíció küszöbön álló – igen valószínű – szétesésekor elinduló lavina őket is maga alá temetheti és ez az erdélyi magyarság politikai érdekképviselőtének nehezen kezelhető, elhúzódó válságához vezethet.

3. Szerkezeti reform: politikum, társadalomépítés és civil szféra szétválasztása

A jelenlegi RMDSZ-csúcsvezetés, habár valószínűleg tudatában van az RMDSZ-ben megbújó – az utóbbi időben egyre nyíltabban megnyilvánuló – párt lényegéből eredő, az egypártrendszer korszakára emlékeztető, mindent ellenőrizni szándékozó attitűd veszélyeinek, mégsem érdekelt ennek ellensúlyozásában. A struktúraváltás – a politikum és a civil szféra szerkezeti szétválasztásának – kidolgozása és megvalósítása egy olyan elit feladata, amely a közösségi érdeket szem előtt tartva képes lesz saját hatalmát önkorlátozni. A jelenlegi vezetés erre nem bizonyult képesnek. Hogy az ellenzék képes-e erre, az a jövő egyik nagy kérdése.

4. Az autonómiaprogram műhelymunkájának újraindítása

Az eddig felsoroltakon túl, alkotókedvet és szellemi energiatartalékot kell találni a kisebbségi kerettörvény tervezetének módosítása, a hozzá tartozó autonó-

miastatútumok (személyi elvű, területi) kodifikációjának befejezésére. A szükséges elméleti konstrukció ismeretében fel lehet mérni, melyek a rendszerbe illeszthető, már működő intézmények (önkormányzatok, iskolák, egyházak, civil kezdeményezések stb.), illetve a jelenleg létező körülmények között milyen új intézmény létrehozására van mód, majd el lehet dönteni a rendelkezésre álló erőforrások optimális felhasználását, továbbá az „efemer” kormányzati pozíciót úgy felhasználni, hogy a helyi autonómia megerősítése, a decentralizáció vagy a gazdasági reform leple alatt a költségvetésből minél többet ki lehessen hasítani célkitűzéseink megvalósítására.

Ennek a törekvésnek a kulcsa egy olajozottan működő és világos koncepcióval rendelkező Kisebbségvédelmi Hivatal, élén egy, a stratégiai célokkal tisztában levő, az autonómiaprogram megvalósíthatóságában bízó, iránta elkötelezett személlyel.

5. A magyar-magyar politikai kapcsolatok intézményesítése

A magyarországi választások előtt ebben igazi áttörés nem várható, de napirenden kell tartani újabb magyar csúcstalálkozó(k) szervezésével, mely(ek)nek, ha más nem, szimbolikus értéke van,⁹¹ ugyanakkor előkészítik az áttörést a választások utáni magyar külpolitika számára, amelynek alapja egy komplex értelemben vett politikai-szellemi összmagyar nemzeti integráció. Ezen új külpolitikai doktrína kidolgozása és az EU-csatlakozási tárgyalások során való következetes érvényesítése nélkül a törésvonalak az anyaország és a határon túli nemzetrészek társadalmi között tovább mélyülnek és szélesednek.

Fel kell mérni a Schengeni Egyezményből eredő – az anyaországi és a kisebbségi sorsban élő nemzetrészek organikus kapcsolatát veszélyeztető – problémákat és kielégítő megoldást találni rájuk.

Megfontolandó Ebből a szempontból a „**korlátozott**” **kettős állampolgárság**⁹² intézményének bevezetése. Ennek az igen bonyolult kérdésnek még a gondolatát is elutasítani látszik a jelenlegi politikai elit, a határon innen és túl egyaránt, és nem hajlandó sem társadalmi, sem politikai vitára bocsátani.

6. Az önálló külpolitikai mozgáster visszaszerzése, kihasználása

Jeleztük már, hogy a végrehajtó hatalomban való részvétel szinte teljesen beszűkítette az RMDSZ és általa az egész erdélyi magyar közösség külpolitikai mozgásterét, elveszítve ezáltal egyik legfontosabb nyomásgyakorló eszközét. A nemzetközi integrációs intézményeken és emberjogi szervezeteken keresztül gyakorolt politikai nyomás hatékonysága vitatható – sokan a „reálpolitika” hívei közül ezt meg is kérdőjelezik –, de erről teljesen lemondani közösségi érdekeink

⁹¹ Jelzi a mindenkori román hatalomnak, hogy az erdélyi magyarság természetes joga és követelése az összmagyar kapcsolatok ápolása, a kormányzati részvételtől függetlenül.

⁹²A VIII. Bálványosi Szabadegyetemen felvetődött ez a kérdés, és a jelen levő demokrata érzelmű román értelmiségiek heves ellenállásába ütközött, ami azt jelzi, hogy ez egy újabb olyan téma, melynek társadalmi-politikai vitája Romániában, de Magyarországon is igen lassan fog pozitív eredményt hozni. Az RMDSZ V. Kongresszusán az EMK-platform ilyen irányú kezdeményezése végül is nem került fel a napirendre.

érvényesítése szempontjából kétes hatékonyságú kormánypozíciók fenntartásáért cserében nem biztos, hogy a legjobb alternatíva.

7. A kormányból való méltóságos kiválás forgatókönyvének kidolgozása

Több jel arra mutat, hogy a PD kormányból való kiválásával⁹³ a gyakorlatilag kisebbségivé vált kormányzó koalícióban nem lesz további erő – értsd parlamenti támogatottság – a felvállalt feladat – a reform – továbbviteléhez. Hogy a végleges bukás bekövetkezik-e egyáltalán, illetve időzítése mikorra várható, azt nem tudhatjuk, de erre mindenképpen készülni kell a saját – bel- és külpolitikai-
lag egyaránt megalapozott – változatunkkal, amelyben minimálisra csökkenthető a kiválás okozta negatívumok. Ugyanakkor az előbbieken vázolt feltételek elmaradása⁹⁴ bármikor koalíciós válságot idézhet elő. Ezért a kiválás pontos stratégiájának kidolgozása, a különböző alternatívák elemzése és a „hogyan tovább” lépéseinek kiválasztása nem halasztható tovább.

Temesvár, 1998. január–február

Utóirat

A szerző a tanulmányban előforduló, az objektivitás ösvényeiről letérő véleményekért és minősítésekért előre kéri az olvasó elnézését. Ezek valószínűleg a gyakorlati politikában szerzett élmények következményei. Mivel az írás különben is vitaindítónak készült, az érintetteknek módjukban van a szubjektív állítások árnyalására, esetleg cáfolására, hozzájárulva ezáltal egy, a valósághoz minél közelebb álló kép kirajzolásához.

⁹³ 1998. február elején a PD visszavonta minisztereit és államtitkárait, de parlamenti támogatást ígért.

⁹⁴ Például az oktatási törvény módosításának módosítása szakítópróba lehet, ezt több RMDSZ-vezető (Takács Csaba ügyvezető elnök, Kötő József oktatási alelnök) is nyilatkozta.